Є. В. ЧЕРНЕНКО, О. В. СИМОНЕНКО,
В. Ю. МУРЗІН

Ранній залізний вік у виданнях наукових установ Північного Кавказу

Протягом останнього десятиріччя Чечено-Інгушський науково-дослідний інститут історії та філології і Чечено-Інгушський університет випустили серію наукових праць (збірників та монографій) з археологічних та етнографічних проблем [1]. Деякі з них вже розглядалися на сторінках академічних видань [2]. Об'єктом даного огляду є III і IV томи «Археолого-етнографічного збірника» та збірник «Археологія і питання атеїзму». Вони привернули нашу увагу переважно тому, що в ряді вміщених там статей питання давньої історії Центрального та Північно-Східного Кавказу висвітлюються в тісному зв'язку з синхронними матеріалами суміжних регіонів, і зокрема Північного Причорномор'я та Подніпров'я.

Рецензовані праці пройняті думкою про необхідність дальшого вивчення контактів аборигенного населення з іраномовними племенами степів Південно-Східної Європи в ранньому залізному віці, з'ясування впливу останніх на матеріальну культуру і, можливо, ідеологію кавказців. Опубліковані в розглядуваних збірниках матеріали дають можливість провести подібні дослідження.

Звернімось спочатку до відповідних статей «Археолого-етнографічних збірників» (т. II, III, IV). Передусім слід відзначити багаті колекції з могильників передскіфських і скіфських часів (VIII—IV ст. до н. е.) з районів П'ятигір'я та Чечено-Інгушетії, які опубліковано в статтях В. Б. Виноградова, А. П. Рунича і Н. Н. Михайлова. Серед речових заповнень п'ятигорських некрополів виділяється серія предметів (біметалеві кинджали і мечі, бронзові двокільцеві вудила і часто вживані разом з ними трипетельні псалії, довговтульчасті бронзові наконечники стріл з ромбоподібною і овальною головкою та ін.), що трактуються деякими спеціалістами або як атрибути степової, кіммерійської або давньої скіфської культури [3—4].

Не приєднуючись до будь-якої з цих точок зору, автори публікацій все ж роблять цілком правильний висновок про те, що кінські вудила, біметалеві кинджали, березівський псалій, ечківашський і білоріченський наконечники піхов — унікальні для Північного Кавказу предмети — потрапили до кобанців в околицях Кисловодська або від іраномовних кочівників Південно-Східної Європи, або через її посередництво.

Деталі кінської збруї і всі супутні їм предмети матеріальної культури «кіммерійського» плану надзвичайно важливі для розробки абсолютної хронології як п'ятигорських, так і інших пам'яток ранньокобанської культури. Ця проблема особливо актуальна нині у світлі праць О. І. Тереножкіна і О. М. Лескова, які визначили два хронологічних етапи — чорногорівський і новочеркаський [5] в культурах Півдня Європейської частини СРСР у передскіфський період.

У цьому зв'язку цікаві спроби визначити датування деяких комплексів з могильників Меблева фабрика № 1, Березівський № 1 та ін. В цілому їх треба визнати вдалими, хоча нове трактування послідовності зміни предметів кінського убору в пам'ятках

---

[1] Археолого-этнографический сборник, т. II. Грозный, 1968; Археолого-этнографический сборник, т. III. Грозный, 1969 (далі — АЕС, т. III); *Виноградов В. Б.* Центральный и Северо-Восточный Кавказ в скифское время. Грозный, 1972; Археолого-этнографический сборник, т. IV. Грозный, 1976. (Далі — АЕС, т. IV); Археология и вопросы атеизма. Грозный, 1977 та ін.

[2] *Трофимова Г. А.* (Рец. на II том АЭС).— ОЭ, 1969, № 2/3, с. 173—174; *Кобычев В. П.* (Рец. на кн.: *Виноградов В. Б.* Центральный и Северо-Восточный Кавказ в скифское время. Грозный, 1972).— СЭ, 1973, № 5, с. 165—166; *Черненко Є. В.* (Рец. на кн.: *Виноградов В. Б.* Центральный и Северо-Восточный Кавказ в скифское время. Грозный, 1972).— Археологія, вип. 12. К., 1974, с. 103—104.

[3—4] *Лесков А. М.* Заключительный этап бронзового века на юге Украины. Автореф. док. дисс. М., 1975, с. 51, 53, 60, 68; *Тереножкин А. И.* Киммерийцы. Киев, 1976, с. 104 і далі.

[5] *Тереножкин А. И.* Черногоровская и новочеркасская ступени киммерийской культуры.— Новейшие открытия советских археологов. Тезисы докладов конференции, ч. II. Киев, 1975; *Тереножкин А. И.* Киммерийцы, с. 198—201; *Лесков А. М.* Заключительный этап бронзового века на юге Украины, с. 51—52, 62—69.

VIII—VII ст. до н. е. на Півдні СРСР повинне внести корективи в інтерпретацію авторів [6].

Подані в збірниках матеріали скіфських часів найкраще ілюструють думку про те, що «тісні контакти місцевих племен із скіфами та савроматами знайшли помітне відображення в матеріалах Нестерівського, Лугового та інших могильників VI—IV ст. до н. е. передгірських і навіть гірських районів» [7]. Існуючі нині археологічні джерела з ранньоскіфського періоду в Центральному і Північно-Східному Кавказі фіксують поки що окремі комплекси VII ст. до н. е., зокрема й ті, на яких позначився скіфський вплив. Поодинокі вони і в опублікованих інвентарях могильників (Меблева фабрика № 1, Березівський № 1, «Індустрія» та ін.). В. Б. Виноградов пов'язує цей факт з розгромом аборигенів під час скіфських походів [8].

Правда, з початку VI ст. до н. е. в кобанських поховальних пам'ятках дуже помітні предмети скіфської «тріади», і насамперед зброя. Це добре простежується в нововивчених об'єктах (Султангірський № 1, Клин-Ярський № 2, Білоріченський № 1 та інші могильники).

Але позитивні наслідки скіфо-савроматського впливу на культуру автохтонних кобанських племен знайшли вияв перш за все в матеріальному аспекті. Поховальний обряд кобанців (суттєва складова частина ідеологічних поглядів) не зазнає особливих змін, що добре демонструють нові пам'ятки скіфського періоду як П'ятигір'я, так і Чечено-Інгушетії (гробниці поблизу с. Ялхоймохк). Лише зрідка в кобанських некрополях трапляються поховання з західним орієнтуванням кістяків і витягнутим тілопокладенням, але відношення їх до традиційних місцевих поховань не перевищує 1 : 10 [9].

Статті В. Б. Виноградова, А. П. Рунича, В. І. Марковіна, В. А. Петренко знайомлять з новими сарматськими матеріалами на Центральному і Північно-Східному Кавказі. Це поховальні комплекси могильників Кобан-гірського, Клин-ярського № 3 та інші з П'ятигір'я, могильники поблизу сіл Балан-Су і Байтарки, знахідки з Агішбатоя і Мескер-Юрта (Чечено-Інгушетія). Вони підтверджують виявлену раніше тенденцію до посилення сарматських елементів у культурі кавказьких аборигенів на рубежі двох ер, і особливо на початку н. е.

У статті В. Б. Виноградова і В. А. Петренко, де характеризуються нові джерела вивчення сарматської епохи в Чечено-Інгушетії, звернуто увагу на необхідність монографічного висвітлення сарматських пам'яток на цій території.

Слід окремо спинитись на деяких статтях збірника «Археологія і питання атеїзму» — першого видання на подібну тематику в археологічній літературі. Окремі його розділи особливо цікаві тим, що в них робиться спроба розкрити вплив іраномовних племен степового світу Євразії, і зокрема зрубно-кіммерійських племен, на ідеологію північних кавказців. Так, у статті С. Л. Дударєва ритуальні ямки, викопані біля голови воїна-кобанця з поховання № 34 «Меблева фабрика № 1», що є невід'ємною рисою в некрополях Північного Кавказу в доскіфський період, порівнюються з аналогічною деталлю поховального обряду деяких зрубних пам'яток Північного Причорномор'я (Широка могила, радгосп «Степовий»). У праці В. Б. Виноградова і С. Л. Дударєва, присвяченій аналізу семантики культової сокирки кінця II — початку I тис. до н. е. з с. Грушеве (Чечено-Інгушетія), вказується на можливе відображення світогляду степняків у синкретичному, зооморфному оформленні предмета (поєднання образів птаха і сонця). Висновки авторів обережні і мають попередній характер, що цілком правомірно в умовах обмеженості джерел.

На основі аналізу зооморфної кераміки Ханкальського 2-го городища В. А. Петренко приєднується до групи археологів, що пов'язують появу посуду з ручками у вигляді звірів в пам'ятках сарматського періоду Північного Кавказу з проникненням кочівницького елементу.

Я. Б. Березін і С. Н. Совенко слідом за К. Ф. Смирновим, Л. Г. Нечаєвою та іншими трактують появу катакомбного обряду поховання як наслідок осідання там сармато-аланських племен. А. М. Ждановський розглядає обряд поховання Леніно-Хаблського могильника в Адигеї (пам'ятки, залишеної змішаним меото-сарматським населенням).

Оригінальна замітка В. А. Кореняко присвячена загальнотеоретичній проблемі дослідження поховального обряду у всій його багатогранності.

Слід згадати і публікацію Х. М. Мамаєва (дещо відмінну від розглянутої проблематики ранньозалізного віку), в якій інтерпретуються матеріали розкопок культового вогнища на аланському Алхан-Калинському городищі. Вони мають певний інтерес для дослідників культури та ідеології салтово-маяцького населення, частину якого становили алани — вихідці з Північного Кавказу [10].

---

[6] *Тереножкін А. І.* Вказ. праці; *Лєсков О. М.* Вказ. праця; *Чередниченко Н. Н.* Основные этапы развития конской узды Евразии в середине II — начале I тыс. до н. э.— Новейшие открытия советских археологов. (Тезисы докладов конференции), ч. 1. Киев, 1975, с. 79—80.

[7] *Крупнов Е. И.* Десять лет деятельности Северо-Кавказской археологической экспедиции Чечено-Ингушской АССР.— АЭС, т. 3, с. 16.

[8] *Виноградов В. Б.* Центральный и Северо-Восточный Кавказ в скифское время, с. 78.

[9] Там же.

[10] *Плетнева С. А.* От кочевий к городам. М., 1976.

До рецензованих збірників увійшов також ряд статей на суто кавказознавчу тематику, присвячену епохам каменю і бронзи (Л. В. Кольцов, В. І. Марковін, В. А. Петренко, М. Х. Ошаєв), ранньозалізному віку (В. Б. Виноградов, В. Д. Байбик, Т. М. Гантимурова, І. Д. Магомедов, В. В. Кривицький), ранньому середньовіччю (С. Ц. Умаров, Н. Х. Багаєв), пізньому середньовіччю (В. Б. Виноградов, С. Ц. Умаров, Р. А. Даутова, М. Б. Мухожуєв, Н. Н. Бараничейко та ін.).

Згадані збірники включають значну серію праць з розробкою історико-етнографічних проблем.

Оцінюючи значення всіх трьох збірників у цілому, слід зауважити, що вміщені в них матеріали значно розширюють джерелознавчу базу вивчення ранньозалізного віку, раннього і пізнього середньовіччя Північного Кавказу. Вони є певним внеском у галузі дослідження цих епох. Статті збірників стануть у пригоді тим, хто вивчає зв'язки стародавніх кавказців з навколишнім світом, розвиток релігійних уявлень у багатонаціонального населення Північного Кавказу.